

Hedbo - en västmanländsk radby

En originell by med sin bevarade byggnadsstruktur föreskriven redan i 1300-talets västmannalag är Hedbo i Västerfärnebo. Där stod husen tidigare så tätt att man kunde gå på taken mellan byns nordligaste och sydligaste gårdar!

Då Albrekt av Mecklemburg (1340-1412) var svensk regent 1364-89 upprättades en gårdsförteckning som hans fogdar skulle driva in skatt efter. I den möter vi namnet Hedbo eller Hedebo i Västerfärnebo för första gången. Året är 1371 och vi får också veta att det bodde tre skattskyldiga män i byn; Thomas som skattade åtta mark, Jacobus och Mathias som skattade fyra mark vardera. Ett flertal fornfynd visar dock att platsen varit befolkad långt tidigare än så.

Radbyn Hedbo är unik eftersom gårdarna behållit sitt gamla byggnadsmönster med bostads- och uthus längs ena sidan bygatan och ladugårdar på den andra. Andra färnebobyar som ursprungligen varit radbyar är Mälby, Sör Gerdsbo och Hällby.

Bebyggelsen i radbyarna följer ett mönster som föreskrivs redan i Västmannalagens byggningsabalk på 1300-talet. Det innebar, att om en bonde ägde en fjärdedel av bytomten, ja då skulle han också ha en fjärdedel av byns utmarker. På samma sätt reglerades åkermarkens indelning i långsmala tegar av varierande storlek från öster till väster i samma ordning som tomterna låg. Genom denna öst-västliga ordning kallades systemet solskifte.

De många slättertegararna var i Hedbos så blandade och smala att man fick gå mycket försiktigt för att inte trampa ner varandras grödor. Det påstods att man "kunde slå sju tegar till frukostdags". Det säger något om storleken.

Vid storskiftet i Hedbo 1779 upplöstes solskiftet. Storskiftet syftade till att öka varje gårds produktivitet genom färre men större tegar. Man tillämpade dessutom tvåsåde. Det betydde att man vartannat år brukade ena halvan av sin mark och lät den andra ligga i träda och vise versa. I Hedbo dröjde det fram till efter laga skiftet 1861 innan växelbruket slog igenom. Istället för att ha marken i träda började man då odla vall och använde på så vis all mark varje år.

I dalgången mellan Hedbo och Västerfärnebo kyrkby rinner Svartån. För att förkorta vägen till sockenkyrkan byggdes tidigt "gångteljor och ledspänger" över ån. Konstruktionen kallades redan i början av 1800-talet för Smäcken och raserades mer eller mindre varje år vid de återkommande översvämningarna. Sedan några år tillbaka finns en permanent gångbro, som möjliggör vandringar längs Smäckvägen och de ålderdomliga ängarna och betesmarkerna.

En av Hedbos äldsta personer på 1920-talet var Jan Mattsson. Han var född i början av 1830-talet och blev över 90 år gammal. Han kunde berätta om hur det såg ut i Hedbo i hans ungdom. Bland annat gick det tre gator i nord-sydlig riktning genom byn, alla med sin speciella funktion. De kallades Storgatan, Brunnsgatan och "Lägattan" (Ladugatan). Brunnsgatan är troligtvis den som nu är bygatan.

Den enda tvärgatan ledde ut till landsvägen och benämndes "Missgattan" (Mittgatan).

Hedbogårdarnas namn från norr till söder har varierat under årens lopp. På nutida kartor heter de Lassas, Jan-Lars, Jan-Ers, Jan-Pers, Erik-Mats och Tomts. Norrgården brukar också räknas till byn även om den ligger något vid sidan av. En del av gårdarna har en eller två flygelbyggnader. Flertalet är vackert faluröda med vita knutar och snickerier. Trots att byn och byggnadsstrukturen i Hedbo är gammal är de flesta byggnaderna uppförda från 1800-talets mitt och framåt.

Den gamle Jan Mattson berättade även att husen tidigare stod så tätt i Hedbo, "att man kunde gå på taken" från byns nordligaste till sydligaste gård. En del hus stod så nära varandra att det var omöjligt att komma emellan dem. I Jan-Ers fanns inte ens plats för att ta upp ett fönster mot grannen.

Omkring och alldeles utanför Hedbo by fanns tidigare fruktträd, bärbuskar, kåltäppor och humlegårdar. Vid byns västra utkant låg den s k rådstenen, där bymännen med jämna mellanrum samlades till överläggningar. Säkert var det där som man diskuterade sig fram till utformningen av 1815 års byordning "till vinnande af ordning ock skick samt till lättnad i hemmansskiötseln".

Kallelse till rådslag skedde genom att åldermannen skickade runt ett trästycke med meddelandet "Budkafwel till Hebo Byamän att genast sammanträda rörande Byns angelägenheter". Då var det bara att lämna det man höll på med och bege sig till "sammelpplatsen" och höra vad åldermannen eller andra i byn hade att avhandla.

Genom att det var så tättbebyggt blev brandfaran stor i en by som Hedbo. I byordningen föreskrevs att "Ingen af Byamännen eller någon annan få uti byn och uthus eller på marken nära byn bära bart ljus eller annan Eld utan lyckta eller säker Eldbärare." En eldsvåda kunde riskera hela byns existens. Störst brandrisk var det om hösten då man smidde, bryggde öl, rökte fläsk och torkade lin i den kölna, som senare flyttades till Västerfärnebo gammelgård. Då patrullerande brandvakter omkring nattetid och utrustades med en kopparlur att blåsa i om elden trots allt skulle komma lös. För säkerhets skull beslutade bymännen om att "war och en bör wara försedd med Brandredskap för at i händelse af eldsvåda, densamma derwid kunna nyttja".

Viss dramatik upplevde en kyrkvärd vid namn Lasse Hansson i Hedbo år 1545. Då tvingades han nämligen i sällskap av kyrkvärden Per Larsson i Hedåker, kyrkoherden Olaus och "med menige mans samtycke" att till konung Gustav Vasas sändebud lämna ifrån sig Västerfärnebo kyrkas förgyllda monstrans (en slags genomskinlig behållare för oblaten), en kalk med patén samt en förgylld krona. Detta som socknens del i den skatt som konungen självsvåldigt beslutat.

Sämre gick det för den delegation som i samband med Gustav Vasas påtvingade klockskatt på vårvintern 1531 skulle leverera Stora Tuna kyrkas storklocka till Västerås. Konungens egen krönikör Peder Swart berättar: "I Bergslagen och i Tuna läte de strax taga sina klockor neder så många ut skulle och levererade dem

i händer. I Tuna blev dem levererat deras störste klocka och strax förd ut, dock icke längre än till Hedebo. Ty där började då föret brista, efter det var i yttersta vårsleton".

Våren och tjällossningen, "vårsleton", hade alltså kommit längre än man räknat med söder om Långheden. På grund av detta faktum tvingades de vända om och fullfölja sin klockleverans vid ett senare tillfälle.

Lars Östlund